

TEKSTI: KATJA HILTUNEN

Kutsu vallankumoukseen



Itävaltalainen Ivan Illich tekee *Kouluttomaan yhteiskuntaan* -teoksellaan vallankumouksen vaatimalla kouluun pakkojen tilalle vapautta ja kontrollin tilalle itseohjautuvuutta.

TÖRMÄSIN ENSIMMÄISTÄ KERTAA itävaltalaisen papin ja filosofin Ivan Illichin *Kouluttomaan yhteiskuntaan* -teokseen vuonna 2016, kun opetin Englannissa yläkoulussa sosiologiaa. Alkuteos, *Deschooling Society*, oli mainittu yläkoulun sosiologian kurssikirjoissa ohimennen. Ajatukselle kouluttomasta yhteiskunnasta naureskeltiin sekä oppilaiden että opettajien kesken, eikä Illichin ajatuksia pohdittu sen syvemmin. Minua ajatus jäi kuitenkin kiehtomaan: voisivatko opetus ja oppiminen tosiaankin toteutua ilman instituutioiden valvontaa?

Vuotta myöhemmin olin ehtinyt turhautua Englannin usein lyhytnäköisiltä tuntuviin koulutuspoliittisiin päätöksiin ja aloittanut työn ohessa osa-aikaiset koulutuspolitiikan maisteriopinnot Lontoossa. Lainasin teoksen yliopiston kirjastosta ja luin sitä ihmetyksen vallassa.

Ensireaktioni oli sama kuin opettajilla ja oppilailla aiemmin: ”Tämähän on ihan älytöntä! Eihän yhteiskunta ja koulutus voisi toimia itseohjautuvasti ilman koululaitosta!” Sisältöä sulateltuani aloin kuitenkin pyöritellä Illichin ajatuksia mielessäni yhä enemmän ja enemmän. Aina tilaisuuden tullen ri-pottelin palasia kirjasta keskusteluihin opettajakollegoiden kanssa: Entä jos oppilaat voisivatkin itse valita, mitä ja milloin he opiskelevat? Onko koululaitos tarpeellinen instituutio yhteiskunnalle? Sain

yleensä vastauksesi naurahduksia tai hämmennyneitä katseita.

Sosiologian opettajana minulla oli mahdollisuus testata ajatuksia erilaisesta, yhä demokraattisemmasta koulusta oppilaillani. Puhuimme muun muassa urauurtaneesta englantilaisesta Summerhill-koulusta (Neill 1968), jossa demokratian hengessä kaikki oppilaista opettajiin ovat yhdenvertaisia, eikä oppilaiden ole pakko käydä tunneilla. Omat oppilaani olivat käyneet koulua neljännessä ikävuodesta alkaen. He olivat niin perusteellisesti perinteisen koululaitoksen koulumia, että pelkkä ajatus sellaisesta vapaudesta pelotti. Ja pelotti se minuakin opettajana. Mutta samalla kiehtoi.

KIRJAN SYTYTTÄMÄ UTELIAISUUS vaihtoehtoisia koulutusvalintoja kohtaan sai minut syventymään lisää demokraattisen koulun periaatteisiin. Opin samalla uusia termejä, kuten *unschooling* ja *consent-based education*. Suomalaisen peruskoulun kasvatille ja englantilaisen koulutuspolitiikan muovaamalle opettajalle käsitteet olivat suorastaan vallankumouksellisia! *Unschooling*: että antaisi lasten vain valita kiinnostuksen kohteensa? *Consent-based education*: että asioita tehtäisiin yhteisymmärryksessä ja yhdessä sopimalla? Häpeäkseen en ollut opettajana tullut edes ajatelleeksi lasten oikeuksia koulumaailmassa,

vaan pidin itsestään selvänä, että koulu ja minä opettajana saamme määrätä, millaiset hiukset, vaatteet ja kengät oppilaalla voi olla ja milloin hän voi käydä vessassa. Puhumattakaan siitä, mitä oppilaan tulee oppia.

Illich puhuu paljon amerikkalaisen koululaitoksen ongelmista, mutta kirja on suurelta osin uusliberalistisen kilpailuyhteiskunnan kritiikkiä, vaikka 'uusliberalismi' ei vielä kirjan ilmestyessä vuonna 1971 ollut käytössä. Kirjan kieli ja viittaukset teknologiaan ovat vanhentuneet, mutta muuten se on jopa ajankohtaisempi kuin ilmestyessään. Koulu on entistään enemmän laitos, jossa oppimista mitataan. Kokeiden arvosanat ohjaavat oppilaiden opintopolkua enenevässä määrin, varsinkin erinomaisiksi miellettyjen lukioiden pääsyvaatimusten kiristyessä ja yliopistojen todistusvalinnan myötä.

ILLICHIN SANOIN "[k]oulu totuttaa nuoret maailmaan, missä kaikki, myös heidän mielikuvituksensa ja ihminen itsekin voidaan mitata" (Illich 1972, 65). Se tarjoaa oppilailleen vuosittaisen opetuspaketin, jonka hyväksyttävä suoritus antaa luvan jatkaa seuraavalle tasolle. Illichin ystävä, brasilialainen filosofi ja kolonialistisen koulujärjestelmän kriitikko Paulo Freire kuvailee kolonialistista koulutusta termillä *banking model* (ks. esim. Freire ym. 2014). Siinä oppilaille syötetään tietoa, jota he sitten säilövät ja toistavat ulkomuistista, esimerkiksi juuri kokeissa. Oppimista pidetään mitattavissa olevan opetuksen tuloksena.

Mitattavuus on Illichin mukaan on yksi koulun rituaaleja, joka tekee koulutuksesta kulutuksen rituaalin. Menestyäkseen on hankittava yhä enemmän koulutusta. Oppivelvollisuusikä on nostettu Suomesakin 18 ikävuoteen, mikä vaatii koulutustarjonnan lisäämistä. Lisäksi oppimateriaalin kysyntä kasvaa. Koulun ja koulutuksen ympärille kasvanut valtava koneisto tuottaa sekä sisältöä että teknologiaa, jolla sisältöä voidaan käyttää ja jakaa. Tämä on "[i]tsetään jatkuvan kehityksen myytti" (Illich 1972, 68).

Illich vertaa koulutusta alati kasvavaan kauppaan, jonka tavoite on jatkuva rikastuminen: koulu ja koulutus lisäävät jatkuvaa koulutuksen tarvetta, joka puolestaan kasvattaa koulutetun väestön määrää. Suomesakin puhutaan elinikäisestä oppimisesta proses-



Kouluttomaan yhteiskuntaan -teoksellaan Ivan Illich kyseenalaistaa koulupakon.

sina, joka ei tule koskaan valmiiksi, vaan sitä voi jatkaa loputtomasti.

Illich kyseenalaistaa pakollisen koulun ja koulutuksen sitomisen erityisesti lapsuuteen ja nuoruuteen, sillä näin riistetään oppilailta itsemääräämisoikeus ja mahdollisuus esimerkiksi ansaitsemiseen. On järjenvastaista pakottaa lapset, jotka "ovat jo sivuuttaneet neljän ensimmäisen elinvuotensa erikoislaatuisen oppimiskyvyn mutta eivät ole vielä saavuttaneet itse motivoimansa opinhalun huippua" istumaan täysipäiväisesti koulun penkillä. Moni opettaja ja erityisopettaja tietääkin, miten vaikeaa voi olla motivoida lapsi tai nuori opiskelemaan ainetta, jota oppilas ei koe mielekkääksi tai tärkeäksi.

KRITIIKKI EI TOKI kohdistu vain peruskouluun, vaan Illichille yliopisto on kulutusrituaalin luonnollinen jatkumo. Koulutus on peliä, jossa kykyjä arvioidaan ja palkitaan saavutusten mukaisesti:

[k]enellekään ei myönnetä tukea verovaroista, jotta hän vapaa-aikanaan opiskelisi tai saisi oikeuden opettaa muita, ellei samalla voida varmistua hänen saavutuksistaan. Koulut valikoivat kaikille toisiaan seuraaville asteille niitä, jotka pelin aikaisemmassa vaiheessa ovat osoittautuneet vakiintuneelle järjestykselle kannattaviksi”.

Tutkinto liimaa ”kulumattoman hintalapun” opiskelijan otsaan ja ohjaa hänen valintojaan työssä ja vapaa-ajalla. Yliopisto-opinnot ovat investointi tulevaan, sillä tutkintotodistus on, ainakin teoriassa, lupaus paremmasta palkasta ja elintasosta. Yliopiston tehtävä on kouluttaa meidät kulutusyhteiskunnan jäseniksi.

Kaikilla ei kuitenkaan ole yhtäläisiä mahdollisuuksia opiskella. Jos koulutus rinnastetaan kulutukseen, köyhiä ovat ne, joilta puuttuu kulloistenkin normien mukainen koulutus. Normia määrittelevät muun muassa kansainväliset mittaukset, kuten talousjärjestö OECD Pisallaan. Kärkisijoja hallitsevat maat, joihin Suomikin on kuulunut, voivat paketoita ja markkinoida osaamistaan kansainvälisesti. Eroja on kuitenkin myös maiden sisällä: sekä yksityisen että julkisen sektorin koulujen maissa rahalla voi ostaa itselleen tai lapselleen ”paremman” koulutuksen.

Paremmat ainakin siinä mielessä, että luokkakoot ovat pienemmät ja käytettävissä olevat resurssit paremmat. Illich puhuu keskiluokkaisten kotien tarjoamista kokemuksista, kuten lomamatkoista, tai täysien kirjajhylyjen tarjoamista mahdollisuuksista. Ranskalaisen sosiologin Pierre Bourdieun käsite kulttuurinen pääoma on paljon käytetty koulutustutkimuksessa ja -keskustelussa – siihen Illichinkin esimerkit liittyvät. Silti usko kouluun ja koulutukseen merito-kraattisena instituutiona pitää pintansa.

Lisäksi Illich vertaa koululaitosta kirkkoon ja uskontoon:

”Koulu on vihkimysrituaali, joka johtaa novisiin enenevän kulutuksen pyhään kilpajuoksuun, sovitusrituaali, jossa akateemiset papit toimivat välittäjinä uskovon sekä etuoikeuksien ja vallan jumalien välillä, sovintouhri, joka uhraa koulunkäyntinsä keskeyttävät ja leimaa heidät alikehityksen syntipukeiksi.

KOULU JA KOULUTUS lupaavat parempaa tulevaisuutta niin yksilölle kuin yhteiskunnalle. Velvollisuutemme on kantaa kortemme kekoon tai tuntee syyllisyyttä epäonnistumisestamme. Uusliberalistisen ajattelumallin mukaan vastuu on yksilöllä. Koulu tarjoaa puitteet pelastukseen, jonka yksilö voi saavuttaa kovalla työllä ja etenemällä suunnitellusti pitkin koulu-uraa, jota Illich kuvaa pyramidiksi. Näinä jatkuvan oppimisen aikoina mielikuva ei enää päde, sillä toisin kuin pyramidissa, elinikäisessä oppimisessä ei ole saavutettavaa huippua, vaan aina on mahdollista hankkia lisää koulutusta siinä toivossa, että se tuo vielä parempia työllistymismahdollisuuksia. Koulutuksen tutkija Heikki Kinnari (2020) kuvaakin väitöskirjassaan tämän päivän elinikäisiä oppijoita ”yrittäjämäisen talouden sukupolveksi”.

Kouluttomaan yhteiskuntaan on ajankohtainen sikkikin, että Illich varoittaa meitä tuhoamasta maapalloa kulutustottumustemme myötä. On valittava elämänmyönteisiä instituutioita manipuloivien sijaan (Illich 1972, 83). Manipuloihin instituutioihin Illich lukee jatkuvaan ja lisääntyvään kulutukseen kannustavat instituutiot, myös koulut. Ne saavat meidät uskomaan, ettemme tule toimeen ilman niiden tuotteita osana elämänmuotoa, joka on ”matkalla kohti ympäristömme autioitumista ja saastumista” (mt.).

Elämänmyönteiset instituutiot puolestaan auttavat rakentamaan yhteisöjä, jotka helpottavat kanssakäymistä aiheuttamatta haittaa ihmisille tai maapallolle. Niihin Illich lukee puhelinyhteydet, torit ja vaihtokaupan. Hän peräänkuuluttaa kulutushyödykkeitä, jotka ovat niin kestäviä ja yksinkertaisia, että ne on mahdollista korjata. Pikamuodin ja teknologian suunnittelun vanhenemisen aikoina olemme valitettavasti yhä kauempana Illichin haaveilemasta todellisuudesta.

Koska meidät on manipuloitu ja orjuutettu uskomaan koululaitoksen pyhyteen, ajatus kouluttomasta yhteiskunnasta on lähestulkoon mahdoton. ”Kokonaan kouluuntunut mielikuvituksemme” on ”taikauskosen vakuuttunut” siitä, että koulu on välttämätön instituutio.

ILLICHIN TERÄVÄ ja aikaa kestänyt koulutuksen ja kulutusyhteiskunnan kritiikki saa minut palaamaan

KOULULAITOKSEN RAKENTEELLINEN MUUTOS VAATISI RADIKAALEJA TEKOJA, JOIHIN HARVA POLIITTINEN TAHO ON VALMIS.

teokseen yhä uudestaan. Hän puhuu vakavista asioista selkeästi ja ymmärrettävästi, vaikka ajoittain hurmoshenkisesti ja usein provosoivasti. Koululaitoksen rakenteellinen muutos vaatisi radikaaleja tekoja, joihin harva poliittinen taho on valmis. Siksi Illich puhuukin vallankumouksesta, joka ravistelisi koulun lisäksi muutakin yhteiskuntaa. Ehkäpä vuoden 1968 opiskelijamellakoiden innoittamana Illich todellakin uskoi vallankumouksen mahdollisuuteen, jopa verettömään.

Illichin ehdottamat itseohjautuvat oppimisyhteisöt tuskin koskaan korvaavat koululaitosta, mutta internetin ansiosta tietojen ja taitojen epävirallinen jakaminen ihmisten kesken on helppoa. Olen osa useita kansainvälisiä rihmastoja, joissa vaihdetaan ajatuksia koulutuspolitiikasta ja muun muassa Illichin kirjasta. Löydän verkosta harrastajien jakamia maksuttomia käsityövinkkejä, ja jaan kokemuksia koirien hoidosta vertaisryhmissä. Lisäisinkin internetin Illichin elämänmyönteisiin instituutioihin. Toki se kuten monet muutkin hänen mainitsemansa instituutiot on altis kasvavan kulutuksen vaikutukselle mainonnan ja teknologian myötä. Samalla internet aiheuttaa ympäristöongelmia varsinkin kehittyvissä maissa, joiden riesaksi suunnitellusti vanhentuneet puhelimeemme ja tablettimme usein päätyvät. Silti internet on elämänmyönteinen tori, jossa ajatusten ja tavaroiden vaihtaminen on mahdollista. Olisikin mielenkiintoista kuulla, näkisikö Illich vuonna 2022 tietokoneet samanlaisena uhkana, kohtaloitamme ohjaavana koneena, kuin hän näki ne vuonna 1971.

VAIKKA ILLICH KUVAA 1970-luvun länsimaista yhteiskuntaa helvetiksi, hän muistuttaa meitä Pandoran lippaaseen jääneestä toivosta. Helvetistä pois pääseminen edellyttää instituutioiden kahleista irtautumista. Jotta oppiminen on mielekästä ja merkityksellistä, sen tulee ”arvostaa merkitysten rikkautta enemmän kuin rakenteen rikkautta tuottavaa valtaa”. Illich kaipaa ”itse valitun henkilökohtaisen tapaamisen arvaamatonta tulosta” ja yllätyksiä ennalta määriteltyjen ja mitattavien opetuspakettien sijaan. Hän asettaa meille koulun ja koulutuksen tutkijoille tehtäväksi muuttaa suuntaa ja kyseenalaistaa koulun ja opetuksen ”runkorakennelma”. Hän opastaa meitä pyrkimään pois ohjelmoinnin ja kontrollin maailmasta.

Jotta on toivoa, meidän täytyy ”[rakastaa] ihmisiä enemmän kuin tuotteita”. Tässäpä ohjenuora meille kaikille koulun ja opetuksen parissa työskenteleville.



KATJA HILTUNEN

FM, väitöskirjatutkija
yhteiskuntatieteiden laitos
Itä-Suomen yliopisto

 <https://orcid.org/0000-0001-9310-2687>

LÄHTEET

- Freire, P., Ramos, M. B. & Macedo, D. (2014). *Pedagogy of the Oppressed* (Thirtieth anniversary edition.). New York: Bloomsbury.
- Illich, I. (1972). *Kouluttomaan yhteiskuntaan*. Suom. A. Valpola. Helsinki: Otava.
- Illich, I. (1971). *Deschooling Society*. London: Bloomsbury.
- Kinnari, H. (2020). *Elinikäinen oppiminen ihmistä määrittämässä: Genealoginen analyysi EU:n, OECD:n ja UNESCO:n politiikasta*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Neill, A. S. (1968). *Summerhill*. Harmondsworth: Penguin.